

УДК 373.2.091:305

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2024.4.6>

Анна ФЕДОРОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, 82100

ORCID: 0000-0001-6289-5039

Бібліографічний опис статті: Федорович, А. (2024). Особливості засвоєння гендерних уявлень дітьми дошкільного віку. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 4, 37–42, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.4.6>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСВОЄННЯ ГЕНДЕРНИХ УЯВЛЕНЬ ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкрито можливості гендерного виховання дітей, окреслено його особливості на різних вікових етапах дошкільного дитинства; акцентовано увагу на важливості вчасного засвоєння статево-рольових знань для успішної гендерної ідентифікації особистості.

Підкреслено, що виховання хлопчика та дівчинки, засвоєння гендерних уявлень та типових манер відбувається послідовно: статево-рольова ідентифікація; гендерна константність; диференційне наслідування; гендерна саморегуляція. Доведено, що наявність елементарних гендерних знань дає змогу дитині краще пізнати себе та інших; позитивно впливає на розвиток когнітивної, афективної і регулятивної сфери особистості та формування самоцінного ставлення.

З'ясовано, що сутність гендерного виховання дошкільників зводиться до обґрунтування природних відмінностей у соціальній поведінці чоловіків і жінок та демонстрації дорослими переваг різноманітних гендерних ролей. Факторами статево-рольової ідентифікації дитини є: ім'я; відмінності в одязі; оволодіння мовою, вживання відповідних займенників, відмінків; ігри (зокрема, сюжетно-рольові); ставлення і прояви батьків як до представника певної статі.

Наголошено, що вихователь закладу дошкільної освіти повинен знати етапи психічного, фізичного та психосексуального розвитку дитини, щоб мати змогу помічати, осмислювати те, що відбувається з нею з метою надання своєчасної інформації про стать та гендерну поведінку. Завдання педагога: сприяти правильному розумінню малюком сутності соціально-моральних установок у взаєминах між статями та вихованню потреби керуватися ними в усіх сферах життєдіяльності. Значущим є поєднання статево-рольових уявлень з етичними правилами, зосередження на розвитку моральності дітей обох статей.

Ключові слова: гендер, стать, гендерне виховання, гендерні уявлення дошкільників, гендерна ідентичність.

Anna FEDOROVYCH

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivan Franko str., 24, Drohobych, Lviv region, Ukraine, 82100

ORCID: 0000-0001-6289-5039

To cite this article: Fedorovych, A. (2024). Osoblyvosti zasvoiennia hendernykh uiavlenn ditmy doshkilnoho viku [Features of the acquisition of gender concepts by preschool children]. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 4, 37–42, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.4.6>

FEATURES OF THE ACQUISITION OF GENDER CONCEPTS BY PRESCHOOL CHILDREN

The article explores the possibilities of gender education for children, outlines its specific features at different age stages of preschool childhood, and emphasizes the importance of timely acquisition of sex-role knowledge for successful gender identity formation.

It is emphasized that the upbringing of boys and girls, the acquisition of gender concepts and typical manners, occurs sequentially: sex-role identification; gender constancy; differential imitation; gender self-regulation. It has been proven that the presence of elementary gender knowledge allows a child to better understand themselves and others; positively influences the development of the cognitive, affective, and regulatory spheres of personality and the formation of a self-worth attitude.

It has been determined that the essence of gender education for preschoolers lies in justifying the natural differences in the social behavior of men and women and demonstrating to adults the advantages of various gender roles. Factors influencing a child's sex-role identification include: name; differences in clothing; language acquisition, including the use of appropriate pronouns and cases; games (especially role-playing games); and the attitudes and behaviors of parents towards the child as a member of a particular gender.

It is emphasized that a preschool teacher should be aware of the stages of a child's psychological, physical, and psychosexual development. This knowledge enables the teacher to observe, understand, and provide timely information about gender and sexual behavior. The teacher's task is to facilitate the child's correct understanding of the essence of socio-moral norms in gender relations and to cultivate the need to be guided by these norms in all spheres of life. It is important to combine sex-role perceptions with ethical rules and to focus on developing the morality of children of both sexes.

Key words: gender, sex, gender education, preschoolers' gender concepts, gender identity.

Актуальність проблеми. Сучасні трансформаційні процеси у світовій спільноті і нашій країні акцентують на важливості рівноправного існування жінок і чоловіків. Злам традиційної системи поляризації соціальних ролей представників обох статей зумовлює новий погляд на оцінку гармонії в їхній взаємодії. Відбувається руйнування стереотипів, формування більш гнучких уявлень про ідентичність особистості та очікувані норми поведінки, що зумовлює увагу вчених до проблем гендерного виховання.

Глибшого розуміння та осмислення потребують соціально-психологічні механізми набуття дитиною статево-рольової ідентичності як передумови повноцінного становлення та розвитку. Хлопців та дівчат по різному одягають, повчають, транслуючи їм певні соціальні норми і правила. Малюки підпадають під гендерну систему впливу з раннього і дошкільного дитинства. Батьки, родичі, освітяни «закладають» уявлення, які підтримуються культурними механізмами та вимогами.

Розуміємо, що світ пропагує різні норми і правила співжиття. Та все ж очікує від дівчини демонстрації жіночих якостей (дбайливості, лагідності, сердечності, душевності тощо) і одночасного прояву чоловічих – активності, завзятості, рішучості, сміливості. Так само й хлопчики, попри мужні характеристики, мають бути чуйними, добрими, поблажливими, вміти прийти на допомогу тощо.

Окреслене наводить на думку, що вихователі закладу дошкільної освіти слід знати особливості формування статево-рольових уявлень у дітей та сприяти їхньому успішному гендерному вихованню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначають дослідники (Л. Вовк, Т. Говорун & О.Кікінеджи, В. Кравець, Р. Мойсюк, Ю. Савченко, І. Товкач та ін.), завдання педагога у тому,

щоб сприяти правильному розумінню малюками сутності соціально-моральних норм та установок у сфері взаємин між статями та формуванню потреби керуватися ними в усіх сферах життєдіяльності. На думку І. Лебідь вихователь впливає на виховання якостей та рис, що визначають необхідне суспільству ставлення до певної статі. Для цього звертає увагу дітей на значення сім'ї, особливості подружніх відносин, етику взаємин між статями у суспільному житті, праці, на відпочинку тощо. Допомагає усвідомити себе, підтримуючи самооцінку, почуття самоповаги, впевненість, зосереджуючись на формуванні уміння дружити з однолітками незалежно від статі (Лебідь, 2015, с. 29).

Науковці Т. Говорун & О.Кікінеджи засвідчують необхідність врахування принципу гендерного паритету, що пропагує рівність та однаковість цінностей чоловіків і жінок, їхніх прав і обов'язків, особистісної відповідальності за дії та вчинки. Попри це, зауважують визнання положення андрогінії – поєднання в індивіді жіночих (фемінних) і чоловічих (маскулінних) соціальних характеристик. Це означає підтримку в усвідомленні та прийнятті особистістю дитини своєї статевої належності, опануванні й реалізації відповідних соціальних ролей (Говорун & Кікінеджи, 2004).

Статева приналежність усвідомлюється поступово, як вказує С. Яшник, і реалізовується через поєднання біологічних і соціальних факторів. Дорослішаючи, особистість учиться дотримуватися гендерних «параметрів» (приписів, моделей), приймаючи і засвоюючи певну статево-соціальну роль. Так вона набуває гендерної ідентичності, з якою надалі співвідносяться її поведінка та самосвідомість. Наслідування типових дій відбувається «під тиском» законів, прикладів значущих дорослих, найперше батьків. Підштовхують до цього три типи підкорення соціальним нормам: поступливість,

коли дитини пристосовує власні манери і поведінку, з метою оминання осуду або ж задля соціального визнання; схвалення – передбачає узгодження власних дій з соціальними нормами; ідентифікація – наслідування та копіювання статево-рольової поведінки (Яшник, 2008).

Мета статті – висвітлити послідовність формування гендерних уявлень у дітей дошкільного віку та охарактеризувати наступність цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Одним із показників становлення особистості в дошкільному віці є самоусвідомлення. З позицій гендерного виховання це означає зосередження на таких напрямках роботи: усвідомлення дитиною своєї статевої належності, статева ідентифікація, прийняття чеснот своєї статі та орієнтація на них. Тобто, впродовж дошкільного дитинства важливо, щоб відбувалося формування гендерної свідомості особистості: вона має усвідомити себе представником своєї статі; навчитися поводити себе згідно чоловічих та жіночих ролей; засвоїти моральні норми взаємодії з іншими (культуру взаємин) та дотримуватися їх. Завдання вихователя – посприяти повноцінному психічному та соціальному розвитку малюків через засвоєння статево-рольових уявлень, оптимізацію їхньої діяльності та налагодження комфортних, етичних відносин між хлопчиками та дівчатками, партнерство та взаємозамінність у виконанні соціальних ролей [4].

У Стандарті дошкільної освіти охарактеризовано різні види компетентностей, яких мають набути малюки. Серед них особливе місце відводиться особистісній та соціально-громадянській. Необхідність їхнього формування спрямовує зусилля педагогів на виховання позитивного ставлення дитини до свого внутрішнього світу, становлення самосвідомості (ідентифікації себе зі своїм «Я», позитивної самооцінки), засвоєння своїх прав, обов'язків, а також знань про себе (Я – хороша / хороший), свою статево, родинну, соціальну приналежність... (Базовий компонент, 2021, с. 7–8). У документі серед навичок дітей виокремлено: «ідентифікує себе та діє відповідно до соціальної ролі: донька / син, брат / сестра, онука / онук, друг / подруга тощо; ... дотримується соціальних правил та норм поведінки, домовленостей у щоденній життєдіяльності...» (Базовий компонент, 2021, с. 180).

Підкреслимо, що одним із важливих компонентів особистості є Я-ідентичність. Тобто усвідомлення своєї цінності, значущості та сталості, яку визнають також інші оточуючі. Ототожнення окреслює те, що залишається постійним, незмінним. Водночас ідентифікація означає процес формування цієї ідентичності, значущими для якої є гендерні уявлення (Коваленко, 2024).

Уже з періоду одного року, дитина зіставляє себе з власним ім'ям, а після двох – правильно використовує займенник Я. У цей час межа між Я та не-Я «знаходиться» на рівні фізичного тіла. Власне усвідомлення свого тіла є суттєвим чинником у структурі самосвідомості. На цьому етапі (до трьох років) здійснюється первинна гендерна ідентифікація: дитина знає свою стать (але не здатна пояснити відмінності між хлопчиком та дівчинкою); співвідносить себе зі статтю, визначає стать іншої людини (розрізняє чоловіків (тата, діда, брата тощо) та жінок (маму, бабу, сестру та ін.)) (Очкур, 2012).

Малюк поступово фіксує відмінності між чоловіками і жінками, і тоді повторює відповідну поведінку. Таке диференціальне наслідування узгоджується з процесом соціалізації, котра передбачає засвоєння різних моделей і типів дій через спостереження за людьми, та за тим, як вони засуджуються чи заохочуються. До трьох років дитина не розрізняє заняття за статтю (хлопчики можуть приміряти мамині туфлі, фарбувати нігті). Але, якщо процес гендерної ідентифікації відбувається успішно, то вона досягає константи та починає наслідувати поведінку осіб своєї статі.

Соціально-психологічними факторами статево-рольової ідентифікації є: ім'я; відмінності в одязі; оволодіння мовою (вживання займенників «він», «вона», розуміння про кого кажуть «ходив» / «ходила»); ігри, особливо сюжетно-рольові; ставлення і прояви батьків до дитини як до представника чоловічої або жіночої статі. «Уподібнення» до статі відбувається через моделювання «дорослого» життя, імітацію поведінки інших; «закріплення» ролей, коли батьки заохочують ті чи інші дії; самосоціалізацію – самовідтворення манер, які викликають повагу чи осуд інших (Цокур & Іванова, 2006).

Дорослішаючи, малюк краще розуміє статево відмінності. Так у 3–4 роки, маючи елементарні уявлення про статеві органи, основну увагу

акцентує на різниці між хлопчиками і дівчатами у одязі, довжині волосся, імені тощо. Поступово підсвідомо обирає іграшки, заняття, ігри, пов'язані із своєю статтю. На п'ятому році життя дитина чітко і правильно розрізняє стать та знає про різні вимоги до жінок та чоловіків. Особливо це помітно, коли дошкільник фантазує про своє майбутнє, професію, презентуючи особистий сценарій дій (Говорун & Кікінеджи, 2004).

Зауважимо, що після трьох років проявляється тенденція хлопчиків гратися з хлопчиками, а дівчаток з дівчатками. Вона підсилюється до початку статевого розвитку. Саме усвідомлення своєї біологічної статі, гендерна ідентифікація, вплив гендерних стереотипів зумовлюють «схилання» дитини до об'єднань за статтю, уникаючи взаємодії з дітьми протилежної.

Після п'яти років зазвичай усі малюки виразно усвідомлюють, що статевая належність незмінна – константна. До вступу в школу триває активна гендерна соціалізація, діти проявляють «жіночі / чоловічі» якості, психологічні особливості, властиві статям, інтереси, схильності; демонструють типові моделі поведінки; мають досить глибокі знання щодо гендерних відмінностей в іграшках, одязі, діях, об'єктах і заняттях; здатні без допомоги дорослих розділити ігрові ролі згідно статі (Говорун & Кікінеджи, 2004).

Старший дошкільник добре орієнтуються у гендерних стереотипах. Новоутворенням цього віку є усвідомлення свого внутрішнього «Я». У дитини формується система уявлень про саму себе: свої наміри, бажання, настрої, розумові та моральні якості, соціальний статус тощо. Такі знання впливають на ціннісну сферу особистості, і добре видно її переваги (що має значення для неї, які інтереси, зацікавлення проявляються). Малюк співвідносить свої можливості з майбутніми діями і бажаннями, які набувають реальності і усвідомленості. Чітко розуміє, що хоче, як вчинити, розрізняє жіночі та чоловічі справи (Павелків & Цигипало, 2008).

Отож, за період дошкільного дитинства дитина поступово усвідомлює свій статевий образ Хлопчика чи Дівчинки, сприймає і засвоює зовнішні відмінності між чоловіком та жінкою, розуміє норми статево-рольової поведінки, котрі проявляє у різних сферах життєдіяльності. Іноді дорослі ненавмисно стимулюють гендерну ідентифікацію, регулярно згадуючи стать дитини («який (а) хороший (а)

хлопчик / дівчинка» або кажучи «хлопчик / дівчинка так не робить»).

Очевидно, що вихователь закладу дошкільної освіти повинен знати етапи психічного, фізичного та психосексуального розвитку дитини, щоб мати змогу помічати, осмислювати те, що відбувається з нею з метою надання сучасної інформації про стать та гендерну поведінку. Значущим є поєднання статево-рольових уявлень з етичними нормами та правилами, зосередження на розвитку моральності малюків обох статей. Зокрема, варто акцентувати увагу на формуванні якостей, які впливають на хлопчика як майбутнього чоловіка, і дівчинку як майбутню жінку. Попри це педагог має концентруватися на вихованні не тільки традиційних, загальноприйнятих рис, а й індивідуальних характеристик дитини, котрі підкреслюють неповторність і цілісність її особистості.

З огляду на це, вважаємо, що варто підтримувати та розвивати з раннього віку у дівчаток такі якості як: м'якість, ніжність, охайність, прагнення до краси, а у хлопчиків – сміливість, рішучість, лицарське ставлення до представників протилежної статі (сприяти створенню передумов майбутньої жіночності та мужності). Звісно, йдеться не про нав'язування (засудження) типу поведінки, примушування дитини до певних дій, бо вона себе якось не типово поводить, а про схвалення та заохочення, підтримку дій, вчасне надання інформації про статево-рольові стосунки та спонування до особливих проявів індивідуальності. Тут слід враховувати віяння та запити сучасної культури. Адже гендерні уявлення зумовлюють формування знань дитини про себе саму і світ навколо. На основі них фіксуються особистісно значущі погляди, важливі взаємини, які закріплюються у внутрішньому світі і стають цінностями.

Статево-рольові уявлення не лише дають змогу краще пізнати себе та інших, а й передбачають формування самоцінного ставлення. Це безпосередньо впливає на когнітивну, афективну і регулятивну сфери дитини. Гендерні знання відображаються через діяльність, а їхнє поглиблення залежить від інтелектуального рівня та особистісних якостей. Від уявлення про зміст типової для статі поведінки, виникнення інтересів та уподобань залежить розвиток особистості як представника певної статі

у майбутньому, впевненість у собі як жінці чи чоловікові. Мова йде про розуміння дитиною соціальних ролей, які вона зможе виконувати (Савченко, 2017).

Відмінності статей повинні розглядатися з точки зору моральних механізмів, що сформувало суспільство щодо чоловіків і жінок. Тому в освітньому процесі будь якої виховної інституції основою має стати заперечення принципу «рівність у тотожності» та прийняття ідеї «рівність у відмінностях». Вихователів закладу дошкільної освіти слід оминати будь-які прояви упередженості та дискримінації дітей, диференціації вимог щодо їхнього навчання та поведінки, сімейних і громадських ролей на підставі належності до певної статі (Кравець, 2003).

Безсумнівно, освітня робота з врахуванням гендерного підходу має задовольняти цікавість дітей щодо функцій дорослої людини, виконання ролей батька й матері, сприяти формуванню уявлень про відмінності жіночої та чоловічої поведінки, засвоєнню етичних норм поведінки, набуття досвіду міжстатевого спілкування.

Конкретизація завдань, які мають розв'язувати вихователі щодо гендерного виховання та засвоєння статево-рольових уявлень дітьми дошкільного віку визначається таким чином:

- інформувати про стать (розрізнення чоловіків і жінок), спонукаючи до статевої ідентифікації та розуміння статевої відмінностей (доступних дітям), збагачуючи знання про себе та інших як про осіб фізичних і соціальних зі своїми недоліками, індивідуальними особливостями;

- забезпечувати комфортну обстановку і умови для наслідування досвіду міжстатевих стосунків та загальнолюдських взаємин, підтримувати бажання до комунікації, сприяючи інтересу та позитивному ставленню до себе самого, рідних і близьких людей, однолітків, налагодження дружніх, приятельських стосунків між статями;

- стимулювати прояви гендерного розвитку дітей різних статей, дбаючи про їхнє фізичне, психічне, емоційне здоров'я, забезпечуючи

радість пізнання довкілля, підтримуючи навички співтворчості; заохочувати самостійність, емпатійність, спонукаючи до розпізнавання станів і настроїв людей різної статі, належної поведінки у різних ситуаціях, управління емоціями і поведінкою;

- збагачувати знання малюків про сім'ю, рід, сімейні реліквії, традиції, функції членів сім'ї, їхні соціальні ролі тощо; закладати основи виконання соціальних ролей згідно своєї статі (прагнення мати сім'ю, дітей тощо) (Сьоміна, Куксенко, Гормаш, 2011).

Висновки. Дошкільник, не дивлячись на стать, повинен «отримати» належні шанси для повноцінного, справжнього, благополучного дитинства, у котрому він зможе проявити власну ідентичність. Важливо надати йому свободу дій та створити сприятливі умови для адаптації в соціумі та гнучкої поведінки. Гендерне виховання має пронизувати всі сфери його життєдіяльності, передбачаючи рівні можливості для самореалізації. Водночас визначальне значення для розвитку особистості дитини відводиться усвідомленню статево-рольової приналежності та ідентифікації.

На нашу думку, за період дошкільного дитинства важливо сформувати відчуття тотожності з представниками своєї статі та бажання підтримувати її «авторитет», «доводити» свою чоловічу / жіночу сутність через відповідну поведінку. Повноцінне виховання хлопчика та дівчинки, засвоєння гендерних уявлень та типових манер відбувається послідовно: статево-рольова ідентифікація; гендерна константність; диференційне наслідування; гендерна саморегуляція. Дитина усвідомлює свій статевий образ поступово, сприймає і засвоює зовнішні відмінності між чоловіком та жінкою, розуміє норми статево-рольової поведінки, котрі потроху починає проявляти у різних сферах життєдіяльності, регулюючи таким чином власну поведінку. Названі особливості засвоєння гендерних уявлень дітьми дошкільного віку необхідно врахувати при організації освітнього процесу у різних типах виховних інституцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти): нова редакція. *Наказ МОН України № 33*. від 12.01.2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
2. Говорун Т., Кікінеджи О. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 308 с.

3. Дорошенко З. Проблеми життєтворчості: статево-рольова самоідентифікація особистості дошкільника. *Дошкільна освіта*. 2007. № 4. С. 4–20.
4. Коваленко Е. Психологічні особливості статевої ідентифікації дошкільників. *Scientific Collection «InterConf+»*, 2024. № 41 (185). С. 214–218. URL: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.01.2024.022>
5. Кравець В. Гендерна педагогіка: навч. посіб. Тернопіль: Джура, 2003. 416 с.
6. Лебідь І. Гендерна педагогіка: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2015. 130 с.
7. Очкур В. Гендерна стратегія виховання та гендерний підхід у розвитку дітей дошкільного віку. *Дошкільний навчальний заклад*. 2012. № 4. С. 2–14.
8. Павелків Р., Цигипало О. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2008. 432 с.
9. Савченко Ю. Особливості формування статево-рольових уявлень у старших дошкільників. *Молодий вчений*. 2017. № 10.2. С. 94–97. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10.2/21.pdf>
10. Сьоміна А., Куksenко О., Гормаш В. Гендерне виховання дітей дошкільного віку. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2011. № 4. С. 36–50.
11. Цокур О., Іванова І. Гендерне виховання – нагальна потреба сучасної освітньої системи. *Директор школи. Україна*. 2006. № 6. С. 6–13.
12. Яшник С. Гендерний підхід у виховання: методичні рекомендації. Київ: НАУ, 2008. 32 с.

REFERENCES:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity) [Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education)]: nova redaktsiia. *Nakaz MON Ukrainy* № 33. vid 12.01.2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> (in Ukrainian)
2. Hovorun, T., Kikinedzhi, O. (2004) Henderna psykholohiia [Gender psychology]. Kyiv: Akademiia, 2004. 308 s. (in Ukrainian)
3. Doroshenko, Z. (2007) Problemy zhyttietvorchosti: statevo-rolova samoidentyfikatsiia osobystosti doshkilnyka [Problems of life creation: gender role self-identification of preschoolers]. *Doshkilna osvita*. 2007. № 4. S. 4–20. (in Ukrainian)
4. Kovalenko, E. (2024) Psykholohichni osoblyvosti statevoi identyfikatsii doshkilnykiv [Psychological features of gender identity in preschoolers]. *Scientific Collection «InterConf+»*, 2024. № 41 (185). S. 214–218. URL: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.01.2024.022> (in Ukrainian)
5. Kravets, V. (2003) Henderna pedahohika [Gender pedagogy]. Ternopil: Dzhura, 2003. 416 s. (in Ukrainian)
6. Lebid, I. (2015) Henderna pedahohika [Gender pedagogy]. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia «Ruta», 2015. 130 s. (in Ukrainian)
7. Ochkur, V. (2012) Henderna stratehiia vykhovannia ta hendernyi pidkhid u rozvytku ditei doshkilnoho viku [Gender strategy of upbringing and gender approach in the development of preschool children]. *Doshkilnyi navchalnyi zaklad*. 2012. № 4. S. 2–14. (in Ukrainian)
8. Pavelkiv, R., Tsyhypalo, O. (2008) Dytiacha psykholohiia [Child psychology]. Kyiv: Akademvydav, 2008. 432 s. (in Ukrainian)
9. Savchenko, Yu. (2017) Osoblyvosti formuvannia statevo-rolovykh uiaвлен u starshykh doshkilnykiv [Features of the formation of gender conceptions by in older preschoolers]. *Molodyi vchenyi*. 2017. № 10.2. S. 94–97. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10.2/21.pdf> (in Ukrainian)
10. Somina, A., Kuksenko, O., Hormash, V. (2011) Henderne vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Gender education for preschool children]. *Vykhovatel-metodyst doshkilnoho zakladu*. 2011. № 4. S. 36–50. (in Ukrainian)
11. Tsokur, O., Ivanova, I. (2006) Henderne vykhovannia – nahalna potreba suchasnoi osvitnoi systemy [Gender education is an urgent need in modern education systems]. *Dyrektor shkoly. Ukraina*. 2006. № 6. S. 6–13. (in Ukrainian)
12. Yashnyk, S. (2008) Hendernyi pidkhid u vykhovannia: metodychni rekomendatsii [Gender approach in upbringing: methodical recommendations]. Kyiv: NAU, 2008. 32 s. (in Ukrainian)